

Dlouhodobá hra, která se stává životem

FOGLARING JAKO NÁBOŽENSTVÍ

Pavel Hošek

Působení výchovného a literárního díla Jaroslava Foglara nemá v české kultuře obdoby. Ať už jej hodnotíme jakkoli, z hlediska počtu prodaných výtisků jeho knih, počtu jím vedených čtenářských klubů nebo počtu oddaných stoupců jeho „životní filosofie“ není v novodobých dějinách české literatury pro děti a mládež nikdo, kdo by se „fenoménu Foglar“ třeba jen vzdáleně přibližoval.¹

Jeho dílo je navíc natolik vrstevnaté, bohaté a vnitřně propojené tisíci vlákny vzájemných souvislostí a odkazů, že tvoří celistvý „svět“, do

„Vždyť ani až budu stár, nemusím zanechat skautingu, tohoto svého náboženství, které mi poslední léta dětství tak zjasnilo a okrášlilo.“⁵

Jaroslav Foglar

kterého je možné vstoupit a „žít v něm“ – a to nejen ve čtenářské imaginaci. Foglar nabízí čtenářům cosi jako všezahrnující „dlouhodobou hru“ (někdy případně nazývanou „foglaring“).² Tato dlouhodobá hra ovšem není jen několikaměsíční sérií volnočasových aktivit a soutěží vrcholících letním táborem, jak tomu bývá ve skautských oddílech. Dlouhodobá hra zvaná foglaring do sebe postupně vtahuje jednu oblast čtenářova života za druhou, až se nakonec tímto životem stane. Čtenářův život se pak celý odehrává jakoby „uvnitř“ této dlouhodobé hry. Foglaring se tak stává celistvým rámcem poskytujícím celkovou životní orientaci, konkrétní stupnici hodnot a nesmírně bohatý program praktické činnosti pro dny všední i sváteční.³

Ti, kdo „přijmou pozvání“ a ocitnou se „uvnitř“ Foglarova světa, zakusí v krajině vytvořené Foglarovou imaginací proměnu, která v některých případech zasahuje až na úroveň nejhlubších existenciálních otázek – nejednou s celoživotními důsledky.⁴ Foglaring se v tomto smyslu pro své stoupence stává – pro mnohé jen dočasně, pro některé trvale – symbolickým systémem nejvyšší významnosti, celistvou praktickou životní filosofií – tedy vlastně „funkčním ekvivalentem náboženství“.

Náboženství je, když...

Vyjdeme-li z hypotézy, že foglaring je možné interpretovat jako funkční ekvivalent náboženství, můžeme takto for-

mulovanou hypotézu dále ověřovat pomocí analytických nástrojů, jimiž se v religionistice interpretují jednotlivé aspekty či dimenze „náboženského“ vztahu ke světu. Výhodou těchto analytických nástrojů je možnost zkoumat jejich pomocí i takové sociokulturní jevy, které explicitně náboženské nejsou, ale které zároveň vykazují celou řadu charakteristických znaků náboženství.

Tyto analytické nástroje předkládá například Ninian Smart ve své přelomové knize *Dimenze posvátna*.⁶ Jeho komplexní výkladový model umožňuje studovat náboženství a jeho funkční ekvivalenty prostřednictvím metodické reflexe sedmi dimenzí, charakteristických pro „náboženský“ vztah ke skutečnosti, respektive pro životní teorii a praxi v rámci „symbolického systému nejvyšší významnosti“. Jedná se o svaté obřady, svaté nauky, svaté příběhy, svaté prožitky, svatá přikázání, svaté společenství a svaté předměty.

Zjistíme-li, že zkoumaný sociokulturní jev vykazuje alespoň v nějaké míře všechny definiční znaky náboženství, můžeme s vysokou mírou jistoty konstatovat, že zřejmě jde o *funkční ekvivalent* náboženství, tedy, zhruba řečeno, že zkoumané „x“ je pro (alespoň některé) své stoupence tím, čím je pro nábožensky praktikujícího člověka jeho náboženství.⁷

Tento výkladový model je nanejvýš vhodný v českém kulturním prostředí,

kde je míra explicitně žitého náboženství tradičního typu mimořádně nízká, přičemž ono místo, které v tradičnějších kulturách zaujímá náboženství, je v české společnosti už od devatenáctého století zaplňováno něčím jiným. Tyto substituce plní, respektive přebírají pro své stoupence některé funkce náboženství.

Tím nemá být řečeno, že zmíněné substituce nejsou „nic jiného než“ náhražky, to v žádném případě.⁸ Uvedená analýza není ani v nejmenším hodnotící, ale jen čistě popisnou výpovědí. Zároveň ovšem platí, že pokud se nám podaří ve foglaringu doložit přítomnost většiny nebo dokonce všech definičních znaků náboženství, zřejmě se tu ukazuje jistá nikoli náhodná souvislost mezi mimořádně vysokou mírou sekularity české společnosti a mimořádně intenzivním působením a dalekosáhlým rozšířením foglaringu. Foglarovo poselství totiž zřejmě nabídlo mnoha českým dětem naplnění celé řady niterných potřeb, které vzhledem k odcizení většiny českých rodin od církevně prostředkované

religiozity naplňovány nebyly, nebo byly naplňovány jen zčásti. V následující analýze definičních znaků náboženského vztahu ke skutečnosti se to pokusím konkrétně ilustrovat.

Svaté obřady

Prvním ze Smartova sedmičlenného seznamu definičních znaků jsou rituální či ritualizované činnosti. Kde je nábo-

ženství, tam jsou obřady. Právě z tohoto důvodu mohou být takové jevy, jako byl státní marxismus-leninismus před sametovou revolucí v roce 1989 nebo jako je americký patriotismus, identifikovány jako jevy v jistém smyslu náboženské. Množství slavností, svátků a symbolických přehlídek v rámci politických režimů, jako byl socialismus zemí Sovětského bloku, je vskutku nápadné. Jak je to ale v případě výchovného a literárního působení Jaroslava Foglara?

Začneme-li v prostředí Foglarova oddílu, tedy tam, kde bylo žité zakoušení foglaringu nejintenzivnější, je skutečně nápadné, jak vyvinutý smysl pro rituály Foglar ve vedení oddílu projevoval. Roční cyklus oddílových činností měl povahu

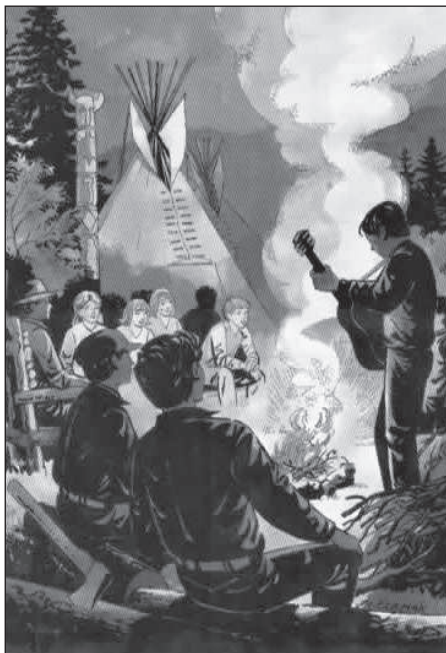

Jaroslav Foglar 1907–1999.

liturgického roku – v návaznosti na charakteristiky měsíců v indiánském kalendáři a na proměny počasí v rámci ročních období konali členové Foglarovy Dvojky konkrétní úkony s až liturgickou pravidelností. V oddíle se také svědomitě slavily Vánoce a další svátky, schůzky se odehrávaly v obřadním rámci pravidelných úkonů, na nichž Foglar trval, protože věřil v jeho výchovné účinky.⁹

Z téhož důvodu ostatně legendarizoval bývalé členy oddílu, ze kterých se v jeho vyprávění stávali nejen vzory a příklady hodné následování, ale v podstatě téměř mýtičtí hrdinové. Foglar je předkládal (podobně jako některé své literární postavy) jako ikonické bytosti a personifikace cností. V ritualizaci oddílové činnosti se Foglar samozřejmě opíral o skautskou literaturu, která s výchovnými a emocionálními účinky obřadů hojně pracuje.¹⁰ Tuto obecnou skautskou zásadu ovšem vystupňoval do nebyvalé intenzity, jak je ostatně zřejmé nejen z oddílových kronik a vzpomínek pamětníků, ale také z Foglarových literárních idealizací života skautského oddílu, jimiž byly například romány *Pod junáckou vlajkou* a *Devadesátka pokračuje*. Obřadní momenty, jako bylo zahajování schůzek, slavnostní zpěv oddílových písní (a vánočních koled o Vánocích), klubovní pokřik či nástup na letním táboře, tvořily bytostnou součást oné „dlouhodobé hry“, do níž Foglar své svěření zval a metodicky „zasvěcoval“.

Rozhlédneme-li se šířeji po Foglarově literárním díle, včetně knih, jejichž děj se neodehrává ve skautském prostředí, nemůže nám uniknout, že Foglarův smysl pro rituál je pozoruhodně silný. Je to vlastně poněkud překvapivé, když si uvědomíme, že Foglar nebyl praktikující věřící a žádného liturgického dění se neúčastnil. A přece – stále znovu jako spisovatel pracuje s tajemnou atmosférou ri-

tuálu – ať je to mystická atmosféra, doprovázející zpěv Písne úplňku na „svatém místě“ v románu *Hoši od Bobří řeky*, ať jsou to tajemné rituály vontské organizace v přítmi odsvěceného kostela za svitu stovek lampionů (v románové trilogii o Rychlých šípech), ať je to fascinující indiánský rituál chlapce Ludvy, jemuž s vytřeštěnými očima přihlíží hlavní hrdina *Chaty v Jezerní kotlině*.

A změníme-li perspektivu, Foglarovi literární hrdinové znovu a znovu obřadními slovy stvrzují své přátelství, slavnostně uzavírají smlouvy, které zpečetují listinou a zakládají klubovní společenství s pocity posvátných závazků věrnosti. K podobné ritualizaci ostatně vedl své čtenářské kluby i Foglar redaktor. Radí svým klubům, aby členové sepsali zakládající listinu věrnosti a zakopali ji v plechové schránce na posvátném místě, aby svým schůzkám v klubovně dali pravidelný řád, aby čas od času věnovali slavnostní schůzku historii klubu a listování v kronice a tak dále.¹¹

Je skutečně pozoruhodné, jak Foglar, nedotčený religionistickým a psychologickým vzděláním, ve své literární a výchovné práci s mládeží intuitivně pracuje s dalekosáhlými účinky rituálu na utváření dětské duše (tedy s účinky, které zmíněné vědní disciplíny reflektují teprve v posledních desetiletích).

Foglarově výchovnému a literárnímu působení ovšem dominuje jeden specifický typ rituálu, který je podstatným znakem celého jeho díla, a sice rituál iniciační, tedy obřad prostředkující a působící proměnu.¹² Iniciace jako cesta proměny je vlastně jedním z klíčových témat Foglarova (nejen literárního) díla. Klíčovou zápletkou nejslavnější Foglarovy knihy (*Hoši od Bobří řeky*) je série iniciačních zkoušek. Mimořádně silného účinku dosahuje Foglar v této knize (jakož i v několika jiných knihách) motivem „příběhu v příběhu“: hoši z Rikitanovy družiny poslouchají vyprávění o chlapci Royovi, který absolvoval sérii iniciačních zkoušek (pod vedením starého indiána), aby dospěl z chlapce v muže. Hoši jsou „vtahováni do příběhu“ nejen, když naslouchají vyprávění, ale i když potom pod Rikitanovým vedením napodobují mytickou předlohu Royova lovu a loví bobříky. Foglar zde vlastně dává nahlédnout do svého spisovatelského a výchovného působení: tak, jako Rikitan vyprávěl o Royovi a vtahoval posluchače do příběhu – a to nejen literárně, ale i prakticky (dával jim pokyny k lovení bobříků, tedy k absolvování série iniciačních zkoušek), vtahuje spisovatel do příběhu čtenáře a vede je jako „reálný Rikitan“ k lovu bobříků.

Foglar v této věci systematicky překračoval meze krásné literatury a jejího působení na čtenáře a také hranice mezi fikcí a realitou – své pokyny pro čtenářské kluby jím redigovaných časopisů podepisoval jménem Rikitan, opětovně vydával pro čtenáře *Zápisník třinácti bobří-*

Poznámky

- 1 K celkovým obrysům „fenoménu Foglar“ viz zejména dva vynikající sborníky Ivo Jirásek (ed.): *Fenomén Foglar*. Prázdninová škola Lipnice. Praha, 2007 a Růžena Hamanová, Dorota Lábusová (eds.): *K fenoménu Jaroslava Foglara*. PNP, Praha, 2008.
- 2 Viz např. Zbyněk Holub, Foglar, foglaring, pedagogika zážitku, in Hamanová, Lábusová, str. 161nn.
- 3 K foglaringu jako „dlouhodobé hře“ viz skvělou studii Tomáše Vučky *Cesta za modrým světem. Meditace nad texty Jaroslava Foglara*. Pistorius, Příbram 2015, str. 220nn.
- 4 Viz např. svědectví slavného komika Miloslava Šimka „Učil jsem se od Foglara“ in J. Hojer, V. Černý: *Jestřábe, díky*. Ostrov, Praha, 2000, str. 214.
- 5 Jaroslav Foglar, *Jestřábe, vypravuj*, Olympia, Praha, 1998, str. 84.

6 Ninian Smart, *Dimensions of the Sacred. An Anatomy of the Worlds Beliefs*, University of California Press, Berkeley, 1996.

7 Tentýž metodický postup užívá Zdeněk Vojtíšek ve své analýze jistého konkrétního směru psychoterapie, viz Zdeněk Vojtíšek: „Rozpoznat neviditelné“, *Dingir* 3/2010, str. 104nn.

8 Z tohoto důvodu se mi jeví poněkud nepřiměřené stanovisko Miloše Dvorského, který ve své vynikající studii *Mýtus zvaný Stínadla zachází podle mého názoru příliš daleko, když říká: „Foglarův svět i Foglarův kult přesto vyvstávají jako fenomén nepochybně primárně náboženský, byť se takto otevřeně nikde nedeclarují.“ – Miloš Dvorský: *Mýtus zvaný Stínadla*, Zdeněk Bauer, Praha, 2011, str. 189.*

9 Viz k tomu např. Jiří Zachariáš: *Stoletý hoch od Bobří řeky*. Praha, Ostrov, 2007, str. 31n.

10 I z tohoto důvodu lze skauting (a konkrétně český skauting) interpretovat jako svého druhu „občanské náboženství“, jak ukazuje Stanislav Balík ve stati „Junák-skaut. Příklad Rudolfa Plajnera“. In Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malif a Denisa Nečasová: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století*. Brno: CDK, 2011, str. 101nn.

11 K Foglarově působení na čtenářské kluby viz vynikající monografické zpracování této oblasti jeho činnosti Zdeněk Pírek: *Čtenářské kluby Jaroslava Foglara*. Delfin, Brno, 1990.

12 Viz zejména studii Ondřeje Sládka *Role mýtu v díle Jaroslava Foglara*, in Hamanová, Lábusová, str. 25nn.

⇒ Pokračování poznámek na další dvojstraně vpravo dole.

ků, svůj oddíl, který byl ostatně reálnou předlohou zmíněné knihy, nazýval „hoši od Bobří řeky“ atd. Jak je zřejmé ze závěrečné pasáže druhého dílu románu *Hoši od Bobří řeky*, nazvaného *Strach nad Bobří řekou*, Foglar se o iniciaci prostřednictvím četby pokoušel zcela vědomě. Chtěl – jak říká ústy Rikitana v kapitole nazvané „Rikitanoovo proroctví“ –, aby se životní vzorec hochů od Bobří řeky stále znovu replikoval v statisících čtenářů nadcházejících generací, kteří budou číst jejich příběhy, lovit bobříky a reaktualizovat tím onu sérii iniciačních zkoušek, jejíž předlohou je mytický příběh chlapce Roye.

V žádném případě nešlo jen o onu nejznámější sérii výkonnostních zkoušek zvanou lovení třinácti bobříků. Iniciace, tedy zásadní přerod a proměna, je klíčovým tématem většiny Foglarových próz. Natolik, že lze v jistém smyslu tvrdit, že Foglar vlastně píše „jednu velkou knihu“ a že jeho jednotlivé romány jsou jejími dílčími rozvrhy a obměnami.¹³ Typicky jde ve Foglarových prózách o opuštění nudného, obyčejného života, symbolizovaného často potloukáním se po ulicích, chozením do biografu, kouřením a sprostou mluvou, a nalezení nového, krásného, dobrodružného a ušlechtilého života – v nečekaně objeveném přátelství, v nalezení nové životní náplně v čtenářském klubu, v partě ušlechtilých přátel nebo ve skautském oddílu.

Základní „kulisu“ této konverze či iniciační zkušenosti s dalekosáhlými účinky na veškerý dosavadní život bývá pokušení či ohrožení ze strany špatných kamarádů či hrubých, sprostých a zlých hochů. Součástí iniciace, kterou hrdinové Foglarových románů podstupují, je setkání s tajemstvím, objev pravého a vytouženého přátelství a také „otevření očí“ pro úžasné možnosti zažívání vzrušujících dobrodružství v lůně divoké přírody nebo v tajuplných uličkách prastarých městských čtvrtí – tedy otevření očí pro úplně nové vnímání skutečnosti. Ta byla dosud vlastně „na dosah ruky“, ale hrdina si to před svou iniciací neuvědomoval.

Foglarovy knihy jsou tedy v tomto smyslu příběhy o iniciaci, vlastně iniciační romány. Čtenář iniciačního románu ovšem není pasivním příjemcem literárních zážitků či nezávazným návštěvníkem fikčního světa. Iniciační román nejen o iniciaci vypráví. Působí-li tak, jak má, pak také iniciaci způsobuje – čte-

nář se participací na ději příběhu mění, sám prochází iniciační transformací vědomí. Identifikací s hrdinou sám proměnu zakouší.

V tomto smyslu jsou Foglarovy prózy „evangelizačním textem“.¹⁴ Volají čtenáře, aby vstoupil do příběhu a nechal se jím proměnit, aby začal žít modrý život, lovit bobříky, zakládat klub, hledat klubovnu, psát kroniku – zkrátka aby začal hrát dlouhodobou hru, která do sebe postupně absorbuje celý jeho život. Iniciační obřad je tak mimořádně výstižným symbolem Foglarovy výchovné ambice. Foglar působí jako zsvětitel, jako průvodce adeptů iniciace.

Iniciační povaha Foglarova literárního a výchovného působení v sobě ovšem skrývá jistý vnitřní rozpor: na jednu stranu se pochopitelně jedná o rituálně prostředkovaný přerod dítěte v dospělého, u Foglara téměř výlučně o přerod chlapce v muže, na straně druhé je však docela zřejmé, že Foglar neusiluje na prvním místě o výchovu chlapců v muže. Přál by si, aby on sám i jeho svěřenci mohli trvale zůstat „v ráji věčného chlapectví“, a onen bolestný přerod v dospělého muže je proto ve Foglarově výchovné činnosti i v jeho prózách téměř donekonečna odkládán.¹⁵

Ve skutečnosti se tedy u Foglara jedná o iniciační proměnu špatného chlapce v chlapce dobrého, o odvrát od marného nicnedělání a zabíjení nudy pouličním poflakováním a o znovuzrození k ušlechtilému životu, zasvěcenému kultivaci rytířských cností a zušlechťování těla i ducha. Foglar tedy bezesporu své oddílové svěřence a své čtenáře na dospělost připravuje, ale vlastně v jistém smyslu „nerad“; přál by si – jak se opakovaně přiznává –, aby jeho i jejich dětství mohlo trvat věčně.¹⁶

Svaté nauky

Co se týče ideové náplně Foglarova výchovného a literárního působení, je docela zřejmé, že Foglar nebyl filosoficky založený člověk. Nebyl intelektuál v žádném slova smyslu, jeho vzdělání bylo elementární, dokonce se z tohoto důvodu dostával do konfliktu s některými chlapci v oddíle, kteří začínali mít pocit, že ho intelektuálně přerůstají. Těžiště Foglarova úsilí nebylo v teorii, ale v praxi. Zatímco praxi skautské výchovy obohatil o celou řadu inovativních nápadů, vynálezů a originálních příspěvků, v oblasti teo-

rie se naopak plně spoléhal na teoretický rámec skautského hnutí, tedy zhruba řečeno na kombinaci prvků antické nauky o pěstování ctností, ideálů středověkých rytířů, Komenského a Rousseauovy pedagogiky a inspirace indiánskou kulturou, prostředkované dílem E. T. Setona, jak všechny tyto prvky ústrojně kombinuje A. B. Svojsík v bibli českého skautingu *Základy junáctví* z roku 1912.¹⁷

Všechny tyto ideové zdroje poskytovaly Foglarovi dostatečný teoretický rámec pro jeho celoživotní angažmá na poli výchovy mládeže v duchu skautských ideálů, jistě v kombinaci s obecným étosem osvícenského humanismu, příznačným pro kulturní a společenské klima první republiky, kdy se Foglarovy světónázorové horizonty utvářely.¹⁸

Metafyzickými otázkami se nezabýval a zabývat nechtěl, proto s povděkem přijal rámcové ideové souřadnice skautského hnutí jako svůj světónázor, ba dokonce jako „své náboženství“, jak sám říká,¹⁹ jemuž zůstal věrný celý život a které mimořádně úspěšně šířil i daleko za hranice skautské organizace prostřednictvím čtenářských klubů a zejména prostřednictvím svých knih, kterými chtěl oslovit i ty děti, které neměly se skautingem přímou zkušenost. Ačkoli se kvůli tomuto přesahu dostával do napětí s představiteli institucionalizovaného skautingu, české skautské hnutí mělo a do značné míry dosud má ve Foglarovi asi nejúspěšnějšího propagátora, ba misionáře.²⁰

Svaté příběhy

Zatímco v souvislosti s foglaringem nemůžeme hovořit o nějaké propracované ideologii (svatých nauk), protože ideový náboj, který prosvítá Foglarovými romány, nepochází z jeho autorské dílny, svaté příběhy jsou jedním z nejcharakterističtějších rysů jeho životního díla. Foglar sám byl proměňujícími účinky příběhu fascinován. Jedná se koneckonců o jeden z klíčových obsahových momentů jeho próz – hoši od Bobří řeky jsou proměňováni příběhem o chlapci Royovi, Rychlé šípy jsou vtahovány do tajemství příběhu Jana Tleskače a vzniku vontského hnutí, Pavel Zeman v próze *Chata v Jezerní kotlině* žasne nad tajuplným příběhem indiánského kmene Krí v ručně psané knize fascinujícího mládence Ludvy Grygara, hoši z románu *Devadesátka pokračuje* vstupují do legendy o Alvarezovi, která je scénářem dlouhodobé hry, již

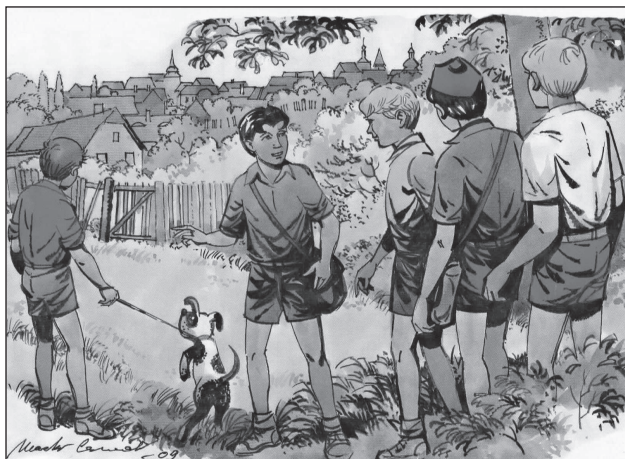
společně hrají, hrdinové *Dobrodružství v Zemi nikoho* objevují záhadný osud autora deníku, který pátral po jeskyni obřích trilobitů.

Fascinace příběhem je tedy jedním z oblíbených motivů Foglarových knih. Vytváří tak již zmíněnou komplexní strukturu „příběhu v příběhu“, přičemž navíc příběhové prvky některých svých próz vetkává do jiných románů, a celé své dílo tak propojuje sítí vláken vzájemných souvislostí a odkazů. Rychlé šípy loví bobříky a plní zásady modrého života (z Foglarovy knihy *Přístav volá*), hraje hru Fan tan, známou z jeho knihy *Tajemná Řásnovka*, hrdinové *Dobrodružství v Zemi nikoho* objevují seriály Rychlých šípů, potkávají partu chuligánů zvanou Zelené vesty, známou z kresleného seriálu Rychlé šípy, atd.

Díky těmto vzájemným odkazům, jakož i stále novým parafrázím či jen drobným obměnám týchž motivů či dějových konfigurací tak před čtenářem vystává celistvý korpus Foglarova fikčního světa s narativní strukturou. Tento soubor kanonizovaných příběhů čtenáře zve k neomezeně opakovatelné reaktualizaci prostřednictvím her a volnočasových aktivit.

Jistá schematičnost a jednorozměrnost jednajících postav a místy až stereotypní nebo každopádně předvídatelné opakování základních příběhových prvků posilují dojem (ať už ho hodnotíme jakkoli), že Foglar skutečně psal celý život „jednu velkou knihu“, že jeho jednotlivé knihy jsou v jistém smyslu jednotlivé variace na jedno a totéž základní téma.

Tento charakteristický rys Foglarova vnitřního ustrojení se projevil i v jeho výchovné práci v oddíle. Prostřednictvím kronikářských záznamů o slavné historii oddílu a ještě více prostřednictvím stylizovaného vyprávění o legendárních členech oddílu předchozích generací Foglar předkládal aktuálním členům idealizované vzory hodné následování, které vědo-

mě a záměrně obklopoval posvátnou aureolou, budící téměř zbožnou bázeň. Pro zdárné působení oddílové atmosféry na jeho členy bylo podle Foglara nesmírně důležité, aby znali oddílovou historii, zaznamenanou na zažloutlých stránkách oddílových kronik. Aktuální dění v oddíle tak mohli vnímat jako ústrojné pokračování oněch dávných a Foglarem v podstatě mytizovaných příběhů ze života oddílu v uplynulých generacích.²¹

Oddílové kroniky jako živá paměť kolektivu byly pro Foglara natolik důležité, že se nejen po více než šedesát let věnoval jejich pečlivému sepsování, ale dokonce kvůli nim riskoval život. Když Gestapo za protektorátu zapečetilo oddílovou klubovnu ve smíchovské vodárenské věži, vloupal se Foglar do zapečetěné klubovny, aby odtud zachránil poklad nejcennější – oddílové kroniky.²² Tuto skutečnou událost pak s jistou literární stylizací popsal v knize *Strach nad Bobří řekou*.

Příběhy zachycené v kronikách pro Foglara nepředstavovaly jen dojmavou vzpomínku. Znamenaly trvalé zachycení těchto událostí v „času odolávajícím“ kronikářském záznamu. Šlo vlastně o vítězství nad neúprosným plynutím času pozdvižením zaznamenaných událostí do říše trvale platných „legend“, ano, do mytické dimenze bezčasí. Nové a nové generace chlapců tak mohly nad zažloutlými stránkami oddílových kronik zno-

vu prožívat příběhy svých legendárních předchůdců. Přesně tak to Rikitan říká ve svém prořevu na konci knihy *Strach nad Bobří řekou*.

Svaté prožitky

Hluboké niterné prožitky prostředkoval foglaring svým stoupenecům tak účinně, že je to vlastně jeden z jeho nejnápadnějších rysů. Přesně podle Foglarova slavného pozvání v úvodu knihy *Kronika Ztracené stopy*: „Pojď se mnou tam, kde nebe je vysoké a modré a kde oblaka bílá rychleji než jinde plují ... a zažiješ pocity, které otřesou tvou duší“.²³ Ať už o umělecké kvalitě Foglarových knih soudíme cokoli, jedno je jisté – Foglar uměl „otřást chlapeckou duší“. Ve vzpomínkách pamětníků stále znovu překvapuje intenzita zvolených výrazových prostředků.²⁴ Ti, kdo v dětství uskutečňovali Foglarovy pokyny, ale i ti, kdo prostě ve správném věku narazili na Foglarovy knihy (o členech jím vedeného oddílu nemluvě), mluví o nejkrásnějších chvílích dětství, o kouzelném světě, o pohádce mládí, o nejsilnějších zážitcích chlapeckého věku. Často také sahají po náboženských metaforách – mluví o zasvěcení, o magickém kouzlu, o posvátných chvílích, o té či oné foglarovce jako o bibli.

Foglar ovšem s vystupňováním niterných prožitků ve své výchovné i literární práci vědomě pracoval.²⁵ Oddílové výpravy plánoval tak, aby časově odpovídaly obdobím, kdy je příroda v dané krajině nejkrásnější, rozhodující okamžiky táborového života cílevědomě obklopoval slavnostní, ba posvátnou atmosférou, důležité momenty metodicky spojoval se zvláštními a pečlivě vybranými místy, obdařenými navíc osobitým symbolickým pojmenováním. Vedl své svěření k citlivosti vůči náladám jednotlivých ročních období a působivému účinku přírodních krás.

13 Srov. Vučka, *Cesta za modrým světlem*, str. 104nn.

14 Miloš Dvorský: *Mýtus zvaný Stínadla*. Nakladatelství Zdeněk Bauer, Praha, 2011, str. 32.

15 Viz např. Foglarovo vyznání v úvodu jeho autobiografie *Život v poklusu*, Olympia, Praha, 1997, str. 7n.

16 Miloš Zapletal: *Záhady a tajemství Jaroslava Foglara*. Knižní klub, Praha, 2007, str. 207.

17 Antonín Benjamin Svojsík, *Základy junáctví. Návod pro výchovu české mládeže na základě systému sira R. Baden-Powella „scouting“ a za laskavého přispění*

četných odborníků, České lidové knihkupectví a antikvariát Josef Springer, Praha, 1912.

18 Vučka, *Cesta za modrým světlem*, str. 18-46.

19 Jaroslav Foglar, *Jestřábe, vypravuj*, str. 84.

20 Dvorský: *Mýtus zvaný Stínadla*, str. 32.

21 Jaroslav Foglar, *Pod junáckou vlajkou*. Olympia, Praha, 2005, str. 36nn, 135nn.

22 Viz příslušnou kapitolu ve Foglarově autobiografii *Život v poklusu*, Olympia, Praha, 1997, str. 139nn.

23 Jaroslav Foglar, *Kronika Ztracené stopy*, Olympia, Praha, 1997, úvodní stránka.

24 Viz zejména sborník *Jestřábe, díky*, editovaný Jindřichem Hojerem a Václavem Černým (Ostrov, Praha, 2000), a také citáty z korespondence, uveřejněné v Pírkově monografii *Čtenářské kluby Jaroslava Foglara* (Delfín, Brno, 1990).

25 Nikoli náhodou je Foglarovo dílo vysoce ceněno stoupeneci „zážitkové pedagogiky“, viz např. Ivo Jirásek, Prototyp zážitkového pedagoga, in Jirásek (ed.): *Fenomén Foglar*, str. 25nn.

⇒ Dokončení poznámek na další dvojstraně vpravo dole.

Své prózy prokládal emotivně vystupňovanými situacemi nalezení či obnovy klubového přátelství a také lyrickými pasážemi, v nichž líčí neobyčejně silnou atmosféru místa a chvíle. Dává tomuto líčení takovou poetickou intenzitu, že je to v dobrodružných knížkách pro chlapce nápadně neobvyklé. Foglar byl zkrátka mistrem navození silného, nezapomenutelného niterného prožitku, takového, který „otřese duší“ a zanechá v ní nesmazatelný otisk.

Svatá příkázání

Mnozí kritikové Foglarovým prózám vytýkají prvoplánový a v podstatě kýčovitý moralismus. O tom, že Foglarovo dílo je doslova nabitě mravoučnými zásadami, nemůže být sporu. Nesmírně zajímavé je spíš to, že dětským čtenářům to zřejmě nevadí. Dospělí kritikové Foglarovi vytýkali, že jeho urputná snaha mládež neustále umravňovat působí nevkusným a manipulativním dojmem. Dětská čtenářka se ale manipulování většinou necítila. Foglarovi se podařilo z pedagogického hlediska naprosto jedinečný a nevídaný „kousek“ – náročné etické ideály předkládá mládeži tak, že se pro ně úsilí o mravní sebezdokonalení stává vítaným, vzrušujícím dobrodružstvím. Jak výstižně řekla jedna komentátorka, Foglar je zřejmě jediný učitel morálky, kterého děti zbožňovaly.²⁶ Přitom se vůbec nedá říci, že Foglar podává své etické apely nějak nepřímo, zamaskované v dobrodružném ději nebo rozeznatelné jen mezi řádky. Opak je pravdou – Foglar ve svých prózách explicitně moralizuje od první stránky do poslední a výzva k morální proměně je naprosto klíčovou výpovědí všech jeho chlapeckých románů.

Navzdory skeptickým poznámkám a cynickým úsměškům řady kritiků je docela zřejmé, že pro statisíce dětských čtenářů učinil Foglar morální dobro něčím nikoli nudným, umělým a podezřelým, ale nanejvýš přitažlivým, žádoucím a vytouženým. Foglar nepochybně polaritu dobra a zla zjednodušuje, dobro je v jeho prózách až příliš dobré (a vždy zároveň krásné a voňavé) a zlo až příliš zlé (a vždy zároveň ohyzdné a páchnoucí) a málokdy se setkáváme s nějakými mezistupni či morálně nejednoznačnými dilematy.

Ale jako u mnoha jiných charakteristických rysů Foglarových próz, i v tomto případě zřejmě platí, že to, co je problé-

mem a nedostatkem z hlediska dospělého čtenáře, je nanejvýš adekvátní a vlastně žádoucí pro čtenáře dětského, který by si s vrstevnatým niterným zápasem v morálně nejednoznačných situacích asi nevěděl rady. Foglarovo pojetí boje dobra a zla je blízké pohádkám a nejspíš je to v pořádku vzhledem k tomu, že věk jeho čtenářů není příliš vzdálen věku, kdy jsou právě pohádky pro začínající dětské čtenáře nanejvýš adekvátním literárním žánrem.²⁷

Z hlediska obsahu jsou Foglarova „příkázání“ docela přehledným kóde- xem, odpovídajícím jednak skautskému Desateru, které Foglar ctil a hodnotil velmi vysoko, jednak antickému ideálu *kalokagathie*, tedy soustavného a ukázněného zúšlechťování těla i ducha, jak jej konkretizují Foglarovy „vynálezy“ v podobě třinácti bobříků, zásad modrého života, ideálů vontského žlutého kvítka nebo tučně zdůrazněných imperativů, ve které vyúsťuje řada epizod kresleného seriálu *Rychlých šípů*. Foglar věděl, že v každé pospolitosti musí platit určitý soubor závazných norem mezilidských vztahů a životního stylu, ať jde o skautský oddíl, čtenářský klub nebo prostě o spontánně vzniklou partu kamarádů.

Svaté společenství

Ve většině Foglarových próz se jako jeden z klíčových motivů objevuje dětský kolektiv. Je to právě pospolitost několika dětí (většinou chlapců), která slouží jako nepostradatelné prostředí niterné proměny Foglarových hrdinů. Zásad-

ně proměňující může být i individuální přátelství mezi dvěma kamarády, ale Foglar jen málokdy setrvává na této rovině – ze dvou se stanou tři, posléze čtyři, pět, šest, obvykle se před zraky čtenářů zformuje kolektivní hrdina – a veškeré dění se pak točí kolem této pospolitosti věrných druhů.

Nejdůležitější předlohou pro celou řadu literárních kolektivů byl Foglarovi pochopitelně jím vedený skautský oddíl. Tak jako je Rikitan parafrázován v postavě Tapina nebo Saliho nebo Zdeňka, jsou hoši od Bobří řeky parafrázováni v Tapinově, Saliho či Zdeňkově oddílu. Ale i Svorná sedma, Stráž Řásnovky a koneckonců Rychlé šípky, stejně jako klub Ontario, ale v jistém smyslu i třídní kolektiv v knize *Když Duben přichází* nebo v knize *Boj o první místo* – to všechno jsou verze a variace kolektivu dětí, který měl Foglar celý život před očima, nad kterým přemýšlel, ze kterého čerpal inspiraci pro své knihy, o jehož ideální podobě snil a o jehož proměnu v dokonalou pospolitost ušlechtilých chlapců usiloval.

Foglarovým výchovným cílem nebyl ušlechtilý jedinec, ale ušlechtilé společenství. Proto své čtenáře „nenechává o samotě“, nabádá a přemlouvá je, aby se dali dohromady s partou podobně smýšlejících. Ostatně většinu Foglarových výchovných pokynů (třináct bobříků atd.) mohou jen těžko realizovat osamocení jednotlivci. Foglarovy instrukce více či méně předpokládají prostředí kolektivu. Foglar „žene děti dohromady“, přesvědčuje je, aby vykročily z osamělého snění a založily partu nebo klub nebo vstoupily do oddílu či stmelily třídní kolektiv. Právě v tomto smyslu vlastně nejsou hlavními hrdiny Foglarových próz jednotlivci (ani Rikitan nebo Mirek Dušín) ale kolektivy.

Možná se v této věci odráží skutečnost, že Foglar sám byl v době svého chlapectví o zkušenost kolektivu věrných přátel ochuzen. O to více se ji pak pokouší prostředkovat svým oddílovým svěřencům, členům svých čtenářských klubů i svým čtenářům.

Způsob, jakým Foglar o idealizovaném kolektivu přemýšlí a píše, se opět nápadně prozrazuje náboženským slovníkem. Založení kolektivu má povahu posvátné zakladatelské události, je zpečetěno smlouvou zakopanou do země na posvátném místě. Historie kolektivu má být zachována a připomínána jako posvátná tradice, události spojené s klíčo-

vými momenty v historii kolektivu mají být připomínány svátečními obřady, duše kolektivu je spojena s posvátnými symboly, jako je pokřik, heslo, písně, odznaky, členské legitimace. Vstup do idealizovaného kolektivu je buď nemožný nebo velmi obtížný a každopádně je doprovázen sérií iniciačních rituálů. Religionistická perspektiva umožňuje ve Foglarově idealizovaném kolektivu identifikovat většinu definičních znaků svatého bratrstva.

Ilustrace k tomuto článku: pohlednice s kresbami Marko Čermáka.

Svaté předměty

Posvátný předmět číslo jedna, který má v rámci foglaringu klíčový symbolický význam, je klubovna.²⁶ Zdá se, že klubovna je pro Foglara jakýmsi vtělením ducha idealizovaného kolektivu, je téměř symbolickým středem vesmíru, čímsi jako svatyní. Hledání klubovny, stavba klubovny (například z dřevěných bedniček), zařizování a výzdoba klubovny – to vše tvoří jeden z nejdůležitějších motivů Foglarových próz. Klubovna je ve Foglarově literární imaginaci obklopena zvláštní aureolou. Teprve nalezením (nebo postavením) a vybavením klubovny kolektiv získává svůj symbolický domov. I proto je výzdoba a vnitřní zařízení klubovny něčím téměř posvátným.

Všechno nebo skoro všechno, co si chlapi v klubovně trvale umístí, by mělo být dílem jejich rukou, včetně stoliček na sezení, vývěsek, nástěnek, vyřezávaného totemu. Mělo by to symbolicky zpřítomňovat nebo připomínat dějiny kolektivu – podobně jako kronika, tedy vtělená paměť společenství, je klubovna ztělesněním toho, co činí kolektiv tím, čím je.

Foglar jako zkušený vychovatel dobře věděl, že citovou vazbu svých svěřenců vůči klubovně posílá a upevní, když si její vnitřní vybavení vyrobí a vyzdobí sami. Různými způsoby se snažil ve svých svěřencích podnítit tvořivost – ti výtvarně a řemeslně nadaní dostali hojné příležitosti při výzdobě kroniky, výrobě oddí-

lového náčiní, herních a sportovních pomůcek, ale také při výrobě sběratelských kartiček, vzpomínkových lístků, herních plánů a kuponů, odměn a rukodělných vánočních dárků. Nejkrásnější artefakty pak zdobily zdi klubovny a plnily přihrádky jejích skříní a polic, aby všem členům trvale připomínaly společně prožitá dobrodružství a také hodnoty a ideály skautského života. K podobným aktivitám Foglar pochopitelně povzbuzoval také členy čtenářských klubů a čtenáře svých knih.

Skutečnost, že Foglar přikládal mimořádný symbolický význam klubovně, dokládá i jeho pozoruhodný „husarský kousek“: v době ztráty oddílové klubovny zakoupil z vlastních úspor v Děčíně vyřezaný parník, nechal ho opravit a dopravit do Prahy, kde kotvil v blízkosti Rudolfiny a jako legendární loď Skaut poskytoval romantické zázemí několika pražským skautským oddílům, které měly v jeho „kajutách“ klubovny.²⁹

Význam klubovny jako živého tlukoucího srdce oddílové nebo klubovní činnosti Foglar vyjadřuje také užitím názvu klubovny hochů od Bobří řeky jako nadpisu své slavné rubriky „Z Bobří hráze“, ve které v dobách svého redaktorského působení v časopisech *Mladý hlasatel* a *Vpřed* uveřejňoval rady a podněty pro klubovní činnost jím koordinovaných čtenářských klubů.

Druhým nejdůležitějším symbolickým předmětem foglaringu je bezesporu kronika.³⁰ V jistém smyslu lze říci, že čím je klubovna v prostoru, tím je kronika v čase – tedy vtělením ducha kolektivu. Jak už bylo zmíněno výše, kronikařské záznamy opatřené (tak jako interiér klubovny) uměleckou výzdobou, jejímiž au-

tory jsou vedle Foglara samého samozřejmě také členové oddílu, pozvedají ve Foglarově pojetí vzácné okamžiky oddílových dějin do nadčasové říše legendy a stávají se ztělesněním sdílené paměti kolektivu.

Závěrem

Z výše uvedené analýzy foglaringu myslím vyplývá docela zřetelně, že tento pozoruhodný fenomén české kultury je nejen možné, ale nanejvýš užitečné interpretovat metodickými nástroji, které věda o náboženství uplatňuje při zkoumání

sociokulturních jevů, které explicitně náboženské nejsou, ale které přesto vykazují některé nápadné znaky implicitní religiozity.

Nejde o to „přistihnout“ ten či onen sociokulturní jev při jeho „nepřiznané“ religiozitě. Jde daleko spíše o adekvátní religionistické postižení metamorfózy „religiozity“ či alespoň některých jejích prvků v navenek mimořádně sekulární a nábožensky indiferentní české kultuře. Zdá se, že sedmičlenná sada analytických nástrojů zkoumajících symbolické systémy nejvyšší významnosti, aplikovaná na sociokulturní fenomén foglaringu, umožňuje religionistickému bádání konstatovat, že alespoň pro některé své stoupence se foglaring v rámci české sekularizované kultury stal (či stává) funkčním ekvivalentem náboženství, to znamená, že účinně plnil (či plní) celou řadu funkcí, kterou v tradičnějších a religioznějších společnostech plní institucionalizované náboženství.

Foglaring as religion

In this article the author analyzes the immense cultural impact of Jaroslav Foglar, an influential Czech writer and educator. In his analysis the author employs methodological and interpretive tools offered by Ninian Smart in his famous work *Dimensions of the Sacred*. Looking at Foglar's literary and educational accomplishment as a whole, the author identifies in Foglar's literary world (and among his disciples and followers) all the seven „dimensions of the sacred“ (as defined by N. Smart): sacred rituals, sacred doctrines, sacred stories, sacred experiences, sacred commandments, sacred community, sacred artefacts. In this sense the literary and educational work of Jaroslav Foglar, though it is quite secular on the explicit level, is shown as evoking an implicitly religious response in at least some of its readers and admirers.

Doc. **Pavel Hošek**, Th. D. (*1973) je vedoucím katedry religionistiky Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

⇒ Dokončení poznámek z předchozích stran.

26 Tereza Švejdrová, Foglarův přínos českým časopisům pro mládež, in Hamanová, Lábusová, str. 118.

27 Zapletal, *Záhady a tajemství*, str. 89.

28 Zachariáš, *Stoletý hoch od Bobří řeky*, str. 157nn.

29 Viz příslušnou kapitolu ve Foglarově autobiografii *Život v poklusu*, Olympia, Praha, 1997, str. 87nn.

30 Zachariáš, *Stoletý hoch od Bobří řeky*, str. 117nn.